

KIS KLÁRA:

Az erőszak értelmezésének változásai a keresztyénség történetében

Az első keresztyén gyülekezetek életéről hírt adó Apostolok Cselekedetei és a páli levelek az erőszak megoldását Jézus Krisztus feltámadásában és a Lélek jelenlétében találták. István mártírhalálában megismétlődik a jézusi modell, az erőszakra adott válasz; egyrészt az igazság melletti bátor kiállás, másrészt az önmaga megmentéséről való lemondás. István úgy hal meg, ahogyan élt. A Szentháromság Isten erőterében, valóságos jelenlétében. Ugyanez az isteni dinamisz munkálkodik a hívők megszentelődésében (*Gal 5,19-24*) és egymás közötti interakcióiban is. A Feltámadott és Szentlelke által híveiben élő Úr végzi azt a csodát, ami minden emberjogi mozgalmat megelőzően meghirdeti a lehetőségét egy olyan közösségnek, melyből kiiktatódik az erőszak, mert „*nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok Krisztus Jézusban.*” (*Gal 3,28*) A gyülekezetek hétköznapijai természetesen nem zajlanak földöntúli nyugalomban, sőt telve vannak konfliktushelyzetekkel. A missziói munka szinte természetes velejárója, hogy zsidók és pogányok részéről is ellenállásba ütközik, amely gyakran fizikai agresszióba torkollik. A gyülekezeteken belül is feszültség támad olykor különböző csoportok (*ApCsel 6,1; IKor 1,11-12*), személyek (*Evódia és Syntükhé – Fil 4,2; Pál és Barnabás – ApCsel 15,39*) között, vagy hitelvi vitákban kerülnek egymással szembe a korabeli egyház tagjai. (*Péter és Pál vitája a pogány misszió kapcsán ApCsel 15.*) Sőt az is előfordul, hogy a gyülekezet tisztaságának megőrzése érdekében határolódnak el olyan keresztyénektől, akik valamilyen bűnben elbuktak. (*IKor 5*) Az esetek nagy részében az apostoli tekintély, a szeretetteljes intés vagy kérés, mediálás (Filemon és Onézimus) hatékony eszköznek bizonyul. „*Semmit sem cselekedvén versengésből, sem hiábavaló dicsőségből, hanem alázatosan egymást különbnek tartván ti magatoknál.*” (*Fil 2,3*) Szeretet és rend együtt védik és formálják az anyaszentegyházat.

A gyülekezeten kívüli világhoz való viszonyukat illetően a keresztyének az első századok véres üldözései ellenére sem viseltettek gyűlölettel feljebbvalóik iránt, noha zaklatásuk egyre szervezettebb és egyre bürokratikusabb lett. Az erőszakra adott válaszuk a lojalitás és normakövetés maradt. „Mi mindenkor imádkozunk a császárokért. Kérjük Istent, hogy adjon nekik hosszú életet, zavartalan uralkodást, biztos otthont, erős hadsereget, hű senatust, derék alattvalókat, békés, nyugodt világot, és mindent, amiért egy alattvaló vagy egy császár csak imádkozhat... Tudjuk, hogy a rettenetes erőt, amely az egész világot fenyegeti, az idők iszonyatos szenvedéseket hozó végzetét csak a Római Birodalom léte késlelteti. Amikor elhalasztásáért imádkozunk, Róma fennmaradását segítjük elő. Merészkedem kijelenteni, hogy a császár inkább a miénk, semmint a tiétek, mert a mi Istenünk választotta és jelölte ki őt.” – írja Tertullianus.¹ Az úgynevezett Diognetoszhoz írt levél is hasonló képet fest az első keresztyénekről. „Szeretnek mindenkit, és mindenki üldözi őket. Megaláztattak, de megdicsőíti őket a megaláztatás. Gonoszul bánnak velük, s ők áldást mondanak. Bántalmakat szenvednek, és tisztességgel viszonzozzák a bántalmakat.”² Ulrich Luz szerint azonban az első keresztyének között is jelen van egyfajta „látens agresszió”. Jól kitapinthatóan áthallatszik a Jelenések könyve bizonyos fejezeteiben (Jel 6., 16., 19.), az ellenség legyőzetésének reménységében, a világtól való szigorú elhatárolódásban, s abban is, ahogyan Jézus kereszthalálát saját szenvedésük prototípusaként értelmezték. A szenvedések okozta frusztráció csak abban a gondolatban volt számukra feloldható, hogy miként részük volt a Krisztus szenvedéseiben, úgy részük lesz Krisztus dicsőségében is. Sőt azért sincs szükség erőszakra, bosszúra vagy ellenállásra, mert aki nincs a Krisztusban, az önmagát zárta ki az üdvösségből, ami egyenlő a kárhoyattal.³

A harmadik századra a birodalom felismerte, hogy a keresztyénség inkább kívánatos szövetséges, mint ellenség. „A keresztyénség sok tekintetben a birodalom tükörképe lett. Univerzális volt, ökumenikus, rendezett, soknemzetiségű, jogi értelemben is mindinkább szervezett, amit egy írástudó, hivatásos osztály irányított. [...] A egyház lassan a birodalom doppelgänger lett, támadásaival az állam önmagát gyengítette. [...] A judaizmussal ellentétben nem voltak a birodalom biztonságával összeegyeztethetetlen nemzeti törekvései – éppen ellenkezőleg: ideológiája remekül egyezett az

1 JOHNSON, Paul: *A keresztyénség története*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005. 95.

2 I. m., 102.

3 LUZ, Ulrich: *Theologische Aufsätze. Absolutheitsanspruch und Agressionspotential im frühen Christentum*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2018, 29–48.

egyetemes állam céljaival és szükségleteivel.⁴ Elérkezett a pillanat, amikor a felismert lehetőséget Constantinus császár törvényben is megerősítette (313), egészen új irányt adva ezzel a világ keresztyénségének. Az egyház vezetőinek adott kiváltságok, magas társadalmi státuszuk létrehozta a klasszikus klérust, megkülönböztetve őket az egyszerű egyháztagoktól. A kölcsönösség jegyében mindennapossá vált ugyanakkor az is, hogy világi érdekcsoportok juttatták egyházi kulcspozíciókba jelöltjeiket. Az állam és egyház összefogozása létrehozta az ortodox katolicizmust, amely hűséges támasza lett egy hanyatló birodalom stabilizációs törekvéseinek.

A constantinusi fordulatban, később Theodosius és Justinianus császár rendeleteiben, melyek uralkodó birodalmi vallássá tették a keresztyénséget, beteljesedni látszottak a páli levelekben foglalt ígéretek: akik Krisztussal szenvedtek, vele együtt fognak uralkodni is. „A politikai fordulatot a vértanúságból, az ezeréves birodalomba való átmenetként értelmezték. [...] A keresztyén császárok apostoli fejedelmekként tekintettek magukra, vallási megbízatásukat pedig a pogány népek leigázásával és megtérítésével töltötték be. [...] Az egyetemes keresztyén monarchia politikai ideológiája a Dán 7. birodalomképének a keresztyén világalomra való alkalmazásában gyökerezik. E szerint az olvasat szerint a Római Birodalom keresztyénné válásával megkezdődött a Krisztus ezeréves uralma. [...] Ez a keresztyén messianizmus határozta meg a keresztyén világot és a missziót.”⁵ A triumfáló egyház innentől kezdve bátran nyúlt az erőszak eszközeihez vagy igényelte a világi hatalom fegyveres segítségét.

Mindenekelőtt az eretnekek üldözésében. Philastrius, Brescia püspöke, aki egész életét az eretnekségekkel kapcsolatos információk gyűjtésének szentelte, már a 390-es években százötven virágzó szektáról tudott.⁶ Az eretnekekre vonatkozó jog végső soron annak a pogány római jognak a paradox átvétele volt, melyet korábban a császárkultuszt megtagadó keresztyénnel szemben alkalmaztak. Az eretnekség főbenjáró vétségnek számított, ezért kivégzésüket még Aquinói Tamás is közösségvédő intézkedésnek tekintette: „Ha az eretnek továbbra is megmakacsolná magát, áttérése fölötti aggodalmában az egyház a mások üdvössége érdekében ki kell közösítse őt, a világi bíróságra hagyva végleges, halál általi eltávolítását ebből a világból.”⁷ A keresztyén eretnekjog csak a 16. században került válságba, Szervét Mihály ki-

4 I. m., 103.

5 MOLTSMANN, Jürgen: A végén – új kezdet, In: Margot KÄSSMANN (szerk.): *Hit a terroron túl*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2004, 23–24.

6 JOHNSON, Paul: i. m., 118.

7 MCGRATH, Alistar: *Kálvin*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 129.

végzése (1553. október 27.) után. Az ellene folytatott perben Szervét hangsúlyozta, hogy az augustinusi politikai gondolkodásmód, amely az eretnekek halálbüntetéséhez a világi kardot hívja segítségül, olyan új találmány, amit „az apostolok és a régi egyházbeli tanítványok nem ismertek”. Ezt az érvelést képviselte a Bázelen élő savoyai Sebastian Castellio⁸ is, akinek nevezetes mondata bekerült a tolerancia történetébe: „Egy embert megölni nem azt jelenti, hogy megvédtünk egy tanítást, hanem azt, hogy megöltünk egy embert.”⁹ A Rómaiakhoz írott levél 13. része alapján az egyháza vallotta, hogy az erőszak nem jó, de legitim és olykor elkerülhetetlen eszköz a felsőbbség kezében a külső rend fenntartására, az egyház belső egységének megóvására és a külső ellenséggel vívott harcban.¹⁰ A reformátori teológia is vallotta ezt, sőt a tanítás tisztaságának őrzéséhez kardot rendelt, ha arra volt szükség, hiszen „bárminemű tévtanítás súlyos szociális következményekkel járt, és az együttélés rendjét borította fel.”¹¹ Ez nem a reformátorok speciális tanítása volt, hanem általános felfogás a korai újkorban, amit Kálvin is osztott.¹²

Az egyház történelmében találkozunk a „missziós jog” konstrukciójával is, amely a középkorban a hit követéinek azt a jogát jelentette, hogy az úgynevezett pogány missziós területeken, ha kell, fegyverek támogatásával is hirdethessék az evangéliumot. Kölcsönösségről persze szó sem lehetett, így ebből a jogból a világ evangelizálásához és meghódításához vezető egyirányú

8 MACCULLOCH, Diarmaid: *A reformáció története. A reformáció teljes esemény- és eszmetörténete az előzményektől kezdve, kitekintéssel a mára is.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011, 380.

9 DELGADO, Mariano: Tűz és vas nélkül, In: *Érted vagyok*, 28. évf. 3. szám, 2017. június 13.

10 KÁLVIN, János: *A Szentháromság igaz hitének védelme a spanyol Servet Mihály borzasztó tévedéseivel szemben*, A Servet-Pör C) Gyűjtemény B) Része, Pápa, 1909. A Főiskolai Könyvnyomda Betűivel. http://leporollak.hu/egyhtori/kalvin/irasok/KAL_SZT3.HTM 2019.05.31. „A fejedelmek ugyanis nem képesek arra, hogy rendeleteikkel az emberek szívébe hatoljanak, s velük engedelmesség folytán az üdvösség tanait elfogadtassák, hanem igenis az a hivatásuk, hogy Isten szent nevét és vallását ne engedjék tisztátalan és rakoncátlan nyelvektől meghurcolni. [...] Krisztus szelídségét nem kell eltúlozni. Krisztus nyájas és szelíd, hogy a gyengéket erősítse, de nem az, hogy a megrögzötteket még jobban megkeményítse. [...] Kegyetlen az a kegyelmesség, bármennyire dicsérik is – mely a nyáját nem sajnálja, csakhogy a farkasokat kímélje. Gonosz tévtanok mérgevel megölik a lelkeket, s a hivatott hatóság ne bántsa testüket? Krisztus egész testét megtépik, s egy embernek rothadt teste szabadon áraszsa a bűzt? [...] Midőn a hatóságokra a vallás védelmét rábizzuk, nem akarjuk mindjárt a kardjaikat is élesíteni, hogy bárminemű tévtant rögtön vérral toroljanak meg. Három fokozata van ugyanis a tévedéseknek: némelyeknek megbocsátunk, másoknak elég némi fenyték, csak a határozott istentelenséget sújtjuk halállal.”

11 FAZAKAS, Sándor: „A boszorkányfattyak vízbe fojtassanak?...”, In.: PABIS Eszter (szerk.) *Az erőszak reprezentációi*, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015. 29.

12 DIENES, Dénes: *A Servet-ügy*, A Tiszáninneri Református Egyházkerület honlapja <http://www.tirek.hu/srl/cikk/1206/> 2019. június 1.

utca lett. 1243-ban IV. Ince pápa a keresztes háború ideológiájaként hivatkozott a „csalárd” iszlám szellemi sötétségére. „Azokat nem lehet ugyanolyan módon megítélni, mint minket, mivel tévedés foglyai, mi viszont az igazság útján járunk, ami számunkra a hit bizonyosságaként garantált.”¹³ Sajnálatos, hogy az igazság birtokában levő keresztyénséget ez az igazság nem tartotta vissza attól a rettenettől, amit a Szentföld „rekrisztianizálásáért” véghezvitt. „A Szentváros lakosságát kíméletlenül kardélre hányták, egy álló héten át megszárolták a muzulmánokat. Csak az al-Akszá-mecsetben több mint hetvenezer embert gyilkoltak le. [...] Sok embert megöltek. A zsidók a zsinagógájukba gyűltek össze, a frandzsok ott égették meg őket elevenen. Szétdúlták mind a szentek emlékműveit, és Ábrahám sírját is, az örök békesség fényeskedjék neki!”¹⁴ A helyi lakosok félelemmel teljes megvetést éreztek a keresztyén hitharcosok iránt, s ez érthető is, hiszen az arab nép akkortájt magasan fölöttük állt kulturális tekintetben, de alattuk harciasság dolgában.¹⁵

A XVI. századi humanista Juan Ginés de Sepúlveda (1490–1573) is azon igyekezett, hogy az indiánok hitetlenségével és bálványimádásával igazolja a spanyolok katonai leigázó hadműveleteit. De a jezsuiták egyik folyóirata, a *La Civiltà Cattolica* még 1948-ban is azt képviselte, hogy a vallásszabadság csak az „igaz” vallást, tudniillik a katolikus hitet illeti meg.¹⁶ Tény, hogy a

13 DELGADO: i. m., 12.

14 MAALOUF, Amin: *A keresztes háborúk arab szemmel*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2015, 95.

15 Részlet egy szír orvos beszámolójából, akit gyógyítani hívtak a frandzs táborba: „Elém vezettek egy lovat, akinek gennyes duzzanat volt a lábán és egy asszonyt, akinek emésztési zavarai voltak. A lovac lábára borogatást tettem. A daganat kifakadt és javulni kezdett. Az asszonynak diétát írtam föl, hogy felfrissítem a vérkeringését. De akkor megjelent egy frandzs orvos és így szólt: »Ez az ember nem ért a gyógyításhoz.« Aztán a lovaghoz fordult és megkérdezte: »Mit szeretnél: élni egy lábbal, vagy pedig meghalni kettővel?« A páciens azt felelte, jobb szeretne élni egy lábbal, mire az orvos kiadta a parancsot: »Vezessetek ide egy erős lovat egy jó élesre fent bárdal!« Hamarosan megjelent a lovac és hozták a bárdot is. A frandzs orvos akkor egy farönkre helyezte a beteg lábát, és azt mondta az újonnan jött lovacnak: Sújtsál ide jó erősen a bárdal, hogy azonnal lemessed!« A férfi a szemem láttára egy csapással kettévágta a lábát, de mivel még nem vált el teljesen a testtől, odacsapott másodszor is. A velő kifröccsent a csontból, és a sebesült abban a pillanatban meghalt. Ami pedig az asszonyt illeti, a frandzs orvos őt is megvizsgálta, majd megállapította: »Ennek a nőnek a démon bújt a fejébe, aki szerelmes belé. Vágjátok le a haját!« Akkor az asszonynak enni adtak a megszokott, fűszeres, fokhagymás és mustáros ételükből. A görcsök még erősebben jelentkeztek. »Mert a gonosz szellem átment a fejébe« – jelentette ki az orvos. Ezzel megragadott egy borotvát, s a fejét kereszt alakban behasította úgy, hogy a koponyacsont kilátszott. A sebet bedörzsölte sóval. Az asszony azonnal meghalt. Akkor megkérdeztem: »Nincs már szükség itt rám többé?« Azt felelték, nincs. Hazatértem hát, de e rövid idő alatt is sok új dolgot tudtam meg a frandzsok orvostudományáról.” (i. m., 226–227.)

16 DELGADO: uo.

keresztyén misszió – felekezettől függetlenül – az Európán és Észak-Amerikán kívüli területeken még a XIX. században is összekapcsolódott az erőszakkal. A lelkekben is a felismerhetetlenségig összegabalyodott a missziói hevület és a hatalomvágy, s a köztük levő határt már csak abban a „léleken”, lelkeségben lehetett felismerni, amely a tudatos tervezésnél sokkal intenzívebben a tudattalanból befolyásolta a motivációkat.¹⁷

Az áldozat szerepéből az agresszor pozíciójába kerülő egyház a constantinusi fordulattól kezdve egészen az európai keresztyén birodalmak szét hullásáig a hatalom és nemritkán az erőszak részesévé vált, bár a hódító és hatalomvágyból folytatott háborúkat mindig kárhóztatta.

Nem véletlen, hogy gyakran teológusok foglaltak állást háborúk dolgában. Augustinus szerint még az igazságos háború kockázata is, melynek ismérvei a törvényes tekintély, igazságos ok, helyes szándék – csak abban az esetben vállalható, ha az ellenfelet semmilyen más eszközzel nem lehet visszatartani a további bűnöktől és gáztettektől. A XVI. századi salamancai teológusok és jogászok az igazságos háború további ismérveiként fogalmazták meg, hogy a háborús akciónak arányosnak kell lennie, és a helyzet javulását kell ígérnie; de így is végső esetnek kell tekinteni („ultima ratio”), melyben a legyőzötteknek is vannak jogaik. Ez az utóbbi elv – amely a keresztyéniség talaján jött létre – vezetett a Genfi Konvencióhoz.¹⁸ *De a hatalom struktúráiba ágyazódott egyházban az erőszakmentesség mindig a kevesek útja maradt, leginkább a szerzetesi vagy az egyház lelki megújítását szorgalmazó csoportok hit- és életgyakorlatának részeként.*

A felvilágosodás, a humanizmus, a folyamatos állam- és jogfejlődés, állam és egyház szétválasztása elősegítette, hogy a keresztyéniség legyőzze az erőszak bizonyos formáit és önreflektív módon legyen jelen a különböző társadalmakban, az erőszakra adott válaszait pedig esetről esetre mérlegelje. Annak eldöntése, hogy egy súlyos és zűrzavaros történelmi helyzetben az erőszak vagy az erőszakmentesség útja-e az igaz, indokolt és vállalható, igen nehéz és felelősségteljes feladat. Az ilyen drámai helyzetek összetettségét jelzi, hogy még utólagos megítélésük is bonyolult és ellentmondásos. Jó példa erre Dietrich Bonhoeffer náci Németországgal szemben tanúsított aktív ellenálló magatartása, vagy a kortárs XII. Piusz pápa¹⁹ passzív ellenállása, amely mindmáig vitatott a keresztyén egyházon belül és kívül egyaránt.

17 TOURNIER, Paul: *Aggression. Kraft zum Guten, Kraft zum Bösen*. Gotthelf Verlag, Zürich, 1979, 143.

18 DELGADO: i. m., 12.

19 COLUMBE, Charles A.: *Krisztus helytartói*, J LX Kiadó, Budapest, 2005, 440–441. A pápa boldoggá avatásának vitája kapcsán került előtérbe és feszül egymásnak a 2. világhábo-

„Minden korszak és minden kultúra számára feladat, hogy felismerje, mely tényezők hatására és milyen összefüggésben kerül kapcsolatba egymással az erőszak és a vallás. A leggyakoribb jelenség mind a mai napig, hogy a vallásokat gazdasági és politikai célok elérését szolgáló eszközként használják, s ha a vallások engednek a politikai instrumentalizálásnak, nyomban megnyitják magukat a fizikai és szellemi erőszaknak.”²⁰

A hatalom vonzásával, előnyeivel időről időre szembesül az egyház. Annak csapdáitól azonban csak az mentheti meg, ha Urára néz, akinek „*adattott minden hatalom mennyen és földön*” (Mt 28, 18). Aki ezt a hatalmat sohasem ellenünk, mindig értünk használta, és aki le is tudott mondani arról. Ő mutatta meg, hogy „a jó hatalom olyan, amely másoknak is hatalmat ad, ami „*felhatalmaz*” és képessé tesz a szeretetre. A jó hatalom olyan hatalom, amely magát megosztva másokat is erőssé tesz. Megszabadítja az erőtlent a félelemtől és a hatalmast a magánytól.”²¹ Jézus Krisztus abban „*hatalmas*”, ahogyan elutasítja az erőszak kölcsönösségét, és a sérülés, a seb befogadásával gyógyítja az emberi sérüléseket, sebeket. Az általa prezentált istenkép már nem a szakrális hatalmat gyakorló földi uralkodók meghosszabbítása és kivetítése többé.

Az egyházat külső hatalmi pozícióiban gyakran belülről is megtámogatta az a világot két részre osztó gondolat, mely szerint „mi” (az egyház) a világhosság oldalán harcolunk a sötétség ellen, Isten pedig, aki rá van utalva földi seregeire, természetesen a mi oldalunkon áll. Az ebből az ideológiából sarjadó praxis okozta, hogy „Isten nevének használata az azzal való visszaélés történetévé vált”.²² Amikor a Kr. e. 6. században a perzsa befolyás, a világhosság és a sötétség nagy dualizmusa hatni kezdtek a zsidó kegyességben, akkor a zsidók Babilonban ellenálltak ennek a veszélynek, és Isten nevében a következőket jelentették ki: „*Hadd tudják meg napkeletről napnyugatig,*

rú ideje alatt végzett szolgálatának kétféle megítélése. Az egyik csoport megbotránkoztatónak tartja, hogy noha a zsidók elhurcolásáról és meggyilkolásáról naprakész információi voltak, mégsem emelte fel szavát az atrocitások ellen, és kevés számú nyilvános beszédét is csak általánosságok jellemezték. A másik oldal éppen amiatt tartja őt jó politikusnak és taktikusnak, mert nem adott okot Hitlernek arra, hogy megnyilvánulásait a katolikusokon torolja meg. Látszólagos passzivitása csupán álca volt, mert a Vatikán, a római plébániák, rendházak, kolostorok több ezer zsidó ember megmenekülését szervezték. Columbe arról is ír, hogy a zsidók a Világ Igazai között emlegetik XII. Piuszt.

20 GÖRFÖL Tibor: Erőszak, emlékezet, értelem. In: LÁZÁR KOVÁCS Ákos (szerk.): *Vallás – Média – Nyilvánosság*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2017. 52.

21 SÖLLE, Dorothee: Isten hatalmáról, mindenhatóságáról és erőtlenségéről, In: *Hit a terroron túl*, 47–48.

22 ALBUS, Michael: Ground Zero, in: Margot KASSMAN (szerk.): *Hit a terroron túl*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2004, 32.

hogy nincs más rajtam kívül, én vagyok az Úr, nincs más! Én alkottam a világot, én teremtettem a sötétséget, én szerzek békességet, én teremtek bajt, én, az Úr cselekszem mindezt.” (Ézs 45,6-7). Ugyanakkor Jeruzsálemben ezt írta valaki: „Amikor lábbal tiporják egy ország foglyait, amikor az embert kiforgatják jogából a Felséggel szembeállva, amikor megcsalják az embert perében, azt nem nézi el az Úr! Ha bekövetkezik, amit valaki megmond, nem az Úr parancsából van-e az? Nem a Felséges szavától függ-e a rossz is, meg a jó is?” (JSir 3,34,38) A Szentírás ellenáll a jót a Mi-hez, a rosszat az Ők-höz társító életértelmezésnek, és vallja, hogy Isten hatósugara alatt történik jó és rossz, kívül és belül, hívőkkel és nem hívőkkel egyaránt, Ő mindenhol mindenekkel szabadon rendelkezik.

A bibliai hit erejének jele, hogy képes volt jót és gonoszt mindig együtt gondolni, és ezért fel sem merült a kérdés, hogy ki az erősebb, Isten vagy a gonosz. Istennek nincs ellensége, akit nekünk, embereknek kellene legyőznie az Ő megbízása alapján, azon az egy ellenségen kívül, amit mi magunk hordozunk magunkban. Ezen pedig nem lehet úrrá lenni a harcos erőszak eszközeivel.²³

Összegzés

A Szentírásnak van mondanivalója az agresszió jelenségéről, mint az emberi természet teremtésben nyert adottságáról, és bemutatja azt jót és rosszat munkáló erejében. A Bibliában megjelenik a világunkat jellemző hétköznapi erőszak és az arra adott lehetséges válaszok is. Az elénk tárt erőszak-történetek mellett megtaláljuk benne a megbocsátás és a kiengesztelődés történeteit.

Az agresszió bibliai megközelítése felveti Isten haragjának, kemény ítéleteinek kérdését, ami lehetőséget ad arra, hogy az emberi projekciótól az isteni kijelentés felé haladva ragadjuk meg a szövetséges Isten és a megváltó Krisztus vonásait. A biblikumban fellelhető ambivalens istenkép, amely erőszakot és könyörületet egyaránt Isten sajátjának tekint, összességében egy „félőn szerető” Isten portréja, aki haragjában és irgalmában is a közte és övéi közti *kapcsolatért* harcol.

A földön vándorló zarándok gyülekezet hordozza a végső nagy sabbat ígérését, egy „új ég és új föld” látomását, „amelyben igazság lakozik” (2Pét 3,13) és a próféciát, amelyben „farkas és bárány” (Ézs 11,6) zavartalan kö-

23 ZINK, Jörg: Jézus istenképe és a megengedés etikája, In: *Hit a terroron túl*, 144–145.

zösségben vannak együtt. Az út végső állomása az a „hely”, ahol nem vétkezünk többé indulatainktól elragadva, ahol az erőszaknak nincs helye. De addig is folytatódik az egyháztörténet gyakran ellentmondásokkal teljes eseményeinek sora, amelyben harmónia és intolerancia, szeretet és gyűlölet, lojalitás és lázadás, nyitottság és elutasítás együtt vannak jelen. Ám áldozatok és agresszorok története mégis az *egyes emberek döntései* szerint íródik.

Mester és tanítványai, 2013, színes linómetszet, 40 × 40 cm